

ТЕОНІМІЧНА МЕТАФОРА В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Михайлова Олена Григорівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовані особливості функціонування античних міфотеонімів як прецедентних імен у віршах Ліни Костенко. Імена давніх богів і героїв виступають у ролі фокусних онімів в авторських ономастичних метафорах.

Ключові слова: історична ономастика, антична міфологія, теонім, прецедентне ім'я, метафора.

Заклик Миколи Зерова "Ad fontes!" (1924 р.), який символізував "повернення української культури до своєї європейської культурної прабатьківщини", залишається актуальним і сьогодні, коли Україна має намір офіційно приєднатися до європейської спільноти. Особливу роль у цьому процесі відіграють справжні митці слова, які в умовах "заблокованої культури" намагаються повернути суспільство до духовних джерел оновлення людської моралі. Одним із таких вічних джерел, де зливаються реальне та фантастичне, суб'єктивне та об'єктивне, сьогодення та вічність, залишається поезія.

Нашу увагу привернула нова поетична збірка відомої української поетеси Ліни Костенко "Річка Геракліта" (РГ), видана у 2011 році. Ім'я грецького філософа у назві твору нагадує нам про невідомий плин часу, про гераклітівську формулу буття: *πάντα ῥεῖ* (omnia mutantur) – 'все тече, все змінюється'. Ліна Костенко по-новому осмислює тисячолітню мудрість античної міфології та філософії і "формує нову модель української культури, яка тримається принципу "трьох М": *міфу, музики, магії*" [Дроздовський 2011, 318]. На першому місці цієї формули є міф, оскільки "ресурсів людської мови замало для художньої творчості", тому справжній поет має створити особливий тип реальності, свій художній простір з власним відчуттям часу. Ліна Костенко як неперевершений майстер дивних поетичних метаморфоз вільно синтезує час і простір, "перетворює реальність чуттєву на реальність інтелектуальну, а далі – на сакральну й релігійно-міфологічну" [Дроздовський 2011, 317]. Такий спосіб сприйняття навколишнього світу, властивий давньому міфологічному пантеїзму, підносить поета до висот космічного універсуму, поєднує природне і надприродне в єдине ціле. За допомогою оригінальних образних засобів, зокрема метафори, Ліна Костенко легко вписує авторську художню модель світу в оновлений міфологічний простір. Як у старовинному рукописі крізь стертий текст проступає інший, виникає ефект "палімпсестного накладання" [Гаспаров 2011, 318], коли авторська картина світу начебто "проступає" крізь образно-міфологічну картину світу, а порівняння окремих фрагментів призводить до несподіваного збігу образів.

Особливої виразності набувають поетичні метафори, сфокусовані на власних назвах – своєрідних "акумуляторах" інтелектуальної інформації, що зберігають "онтологічну матрицю Всесвіту". Саме ім'я, за визначенням видатного російського лінгвокультуролога В. М. Топорова, є "... знаком вищої енергії, який не тільки сигналізує про явище, але виявляє себе як це явище, як своєрідна епіфанія..." [Топоров

2000]. Пригадаємо, що божественну сутність імені визнавав ще Платон у діалозі "Кратил". Філософія імені набула подальшого розвитку у творах таких відомих мислителів минулого століття, як П. Флоренський ("Имена"), С. Булгаков ("Философия имени"), О. Лосев ("Философия имени"), символісти В. Іванов ("О границах искусства"), Е. Касирер ("Философия символических форм") та ін. Особливий мовний статус онімів продовжує привертати увагу сучасних учених завдяки високому емоційно-аксіологічному потенціалу імені, полівалентності, здатності поширювати семантику та переходити у загальні назви.

Пропріальні назви, а отже й ономастичні метафори, вжиті у тексті художнього твору, є важливою частиною авторського задуму, засобом апеляції до системи культурних цінностей. **Об'єктом** нашого дослідження ми обрали особливості функціонування історичних онімів у поетичному тексті та окремий вид ономастичної метафори у творах Ліни Костенко – теонімічну метафору, джерелом якої є антична міфологія. Звертання поетеси до всесвітньовідомих міфологічних образів синтезує минуле і сучасне, допомагає створити оригінальний поетичний простір, де "немає дат, немає фактів голих, усе дійшло у вимірах легенд" [Костенко 1987, 73]. Імена античних богів і героїв ніби "оживають" у новому контексті, повертають нас, народжених в "епоху спорту і синтетики", до ціннісних орієнтирів, перевірених часом, до духовної спадщини поколінь та еталонних образів світової культури. Таким чином, оніми та ономастична метафора в поезії Ліни Костенко виконують особливу сакральну функцію: "і в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже... душа скарби прадавні стереже" (РГ, 107).

Метою нашого дослідження є аналіз структури та особливостей функціонування авторських теонімічних метафор у збірці вибраних поезій Ліни Костенко "Річка Геракліта". Головний компонент теонімічної метафори – "фокусний онім" розглядається нами як прецедентний феномен, оскільки більшість власних назв античних богів і героїв для сучасних носіїв української мови є іменами з "багатовіковою" прецедентністю.

Основи теорії прецедентності були закладені у монографії Ю. М. Караулова "Русский язык и языковая личность" [Караулов 1987], а також у публікаціях Д. Б. Гудкова і В. В. Красних [Гудков, Красных, Захаренко, Багаева 1997] та ін. Згідно теорії, в когнітивній базі людини зберігається не тільки вербальний феномен, але також те, що за ним криється і робить його прецедентним – сукупність диференційних ознак і атрибутів [Красных 1998, 63], або набір певних класифікаторів. Прецедентним можна вважати ім'я, вживання якого в процесі комунікації передбачає "апеляцію не до денотата (референта), а до набору диференційних ознак даного прецедентного імені ..." [Красных 2003: 48]. Деякі античні міфотеоніми, "відомі будь-якому сучасному homo sapiens незалежно від його приналежності до тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти..." [Красных 1998, 69], можна вважати універсально-прецедентними феноменами. Додамо, що до цієї категорії прецедентних феноменів належать насамперед оніми, прецедентність яких доведена часом, оскільки об'єкти номінації увійшли до "знакової парадигми світового контексту". За допомогою таких імен відбуваються своєрідні хронологічні зсуви, за-

вдяки яким одиничне набуває загальнокультурного значення. Так, сучасні нащадки давніх греків і римлян продовжують вважати Геракла втіленням сили, Венеру – краси, Купідона – кохання і т. п. Імена-символи "ніби виходять за межі просторово-часових параметрів у вічність... Власне ім'я ототожнюється з набутою інформацією, може її замінювати, тобто стає її знаком..." [Лукаш 2006, 114]. Для міфоніма "вихід у вічність" означає вторинну номінацію, в результаті якої ім'я збагачується новим конотативним значенням, отже виникає конотонім [Отин 1978, 2006; Лукаш 2006, 114]. Однією з важливих особливостей функціонування міфологічних одиниць є збереження їхнього асоціативного зв'язку з прецедентним текстом міфу або міфологічною прецедентною ситуацією.

Ономастична метафора, сфокусована на прецедентному імені, має подвійну емоційну дію, оскільки, як ми вже зазначали, відбувається екстраполяція власної назви в інший "семантичний простір", а також в іншу часову реальність. Як вважає білоруська дослідниця І. Е. Ратнікова, трансформації ономастичного значення можливі у двох випадках: 1) за подібністю ознак домінантів; 2) через спільність асоціацій, які вони викликають [Ратнікова, 613]. Ономастична метафора існує у дескриптивній рамковій конструкції – мікроконтексті, який обов'язково містить рамковий атрибут, або актуалізатор [Ратнікова, 613]. Рамковий атрибут метафори осучаснює фокусний теонім, вказує на його нову національну, локальну та часову співвіднесеність.

Прикладом авторської ономастичної метафори можна вважати назву поетичної збірки Ліни Костенко "Річка Геракліта". Річка Геракліта – це метафоричний образ часу, де з'єдналися недосяжна для людини вічність і швидкоплинна мить особистого життя, яку неможливо зупинити: "Чи, може, це приснилось нам купання в річці Геракліта?" (РГ 83).

У поезії Ліни Костенко існує особлива часопросторова модель світу, наближена до міфологічної. У міфах поняття часу базувалося на дихотомії: сакральний час (час існування богів і творення космічного універсуму) / профанний час (людський час), отже вічність сакрального часу протистояла ефемерності людського буття. Подібна дихотомія зберігається у віршах поетеси, де відчуття часу переростає у проблему буття людини у часі, людини-творця, людини-деміурга, що створює власний поетичний світ. З одного боку, зауважує поетеса, людське життя обмежує час: "усі ідуть за часом, як за плугом", "не час минає, а минаєм ми", "життя ж коротке і шалене, летить як цифри на табло", з іншого – поезія набуває позачасового виміру, не розрізняє, що є минуле, сучасне або майбутнє.

Поет, за визначенням Ліни Костенко, – це не просто людина, це **Сізіф** сьогодення, який тягне вгору камінь. Теонімічна концептуальна метафора, на якій ґрунтується вірш "Тінь Сізіфа", знімає протиріччя між сакральним і профанним часом:

В корчах і в кручах умирають міфи...

І тільки ми, подряпані Сізіфи,

Тябрічим вгору камінь-рюкзаки (РГ, 222)

"Потойбічний гість" Сізіф, довічно покараний богами, змінює часопросторову реальність і починає разом із нами долати труднощі людського життя. У метафорі роль актуалізатора нової семантики античного теоніма виконує особовий займен-

ник **ми**, підсилений незвичною для міфічного імені формою множини. Теонім, вжитий у предикативній функції (ми – Сізіфи), наближається до конотонімів-апелятивів, хоча зберігає написання з великої літери. Емоційне забарвлення фокусного імені підсилює атрибутивне означення "подряпані", яке має іронічний відтінок: життя, ніби попереджає Ліна Костенко, – це вузька кам'яниста стежка, що веде угору, ніхто не може здолати її без "подряпин":

А ми йдемо, де швидше, де поволі.

Йдемо угору, і нема доріг.

І тінь Сізіфа, тінь моєї долі...

І камінь в прірву котиться з-під ніг... (РГ, 83)

Поетичний вимір часу дозволяє поетесі вільно мандрувати епохами та континентами, відірвавшись від буденного життя:

Я скрізь своя, і я ніде не дома.

Душа летить у посвіті епох (РГ, 169)

Історичними віхами, що межують простір, виступають прецедентні імена творців історії, які зберігаються у людській свідомості як своєрідні культурно-історичні маркери. Так, античні часи для Ліни Костенко асоціюються з відомими іменами реальних історичних особистостей, наприклад, римських правителів **Тита**, **Нерона** або **Аристотеля**, який водив поетесу "під руку в якомусь дуже дивному саду". У функції історичного маркера може виступати також міфічний онім, наприклад: "в часи прекрасної **Гелени** ще не літало НЛО" (РГ, 90). На антитезі буде поетеса визначення нашого духовно спустошеного часу:

Були Геракли і Перикли,

І не порнуха, а Парнас.

Навіщо ми до всього звикли?

Навіщо звикло все до нас? (РГ, 90)

З гіркою іронією поетеса майстерно сплітає в один поетичний рядок вульгаризм і античні власні назви. Усі три оніми (Геракли, Перікли, Парнас) позитивно марковані, тому за аксіологічними ознаками протистоять пейоративному апелятиву "порнуха", вжитому із заперечною часткою "не". Графічно та граматично прецедентні імена як символи сили, розуму, таланту переважають словесний еквівалент низовинного. Поєднання непоєднуваного створює "синестезію" різностильових явищ, своєрідну "хронотопічну" метафору, побудовану за принципом оксиморона. Емоційний вплив підсилює низка авторських риторичних запитань, які супроводжують метафору.

Ліна Костенко подовжує життя героям античних міфів і сама відчуває себе частиною дивного світу, де "браму неба зачинають **Ори**", "стоїть величавий **Парнас**", де "на **Олімпі** лютує **Юнона**", а морський бог "**Посейдон** посідає свій трон". Прецедентні оніми, вжиті у прямій номінативній функції, створюють відчуття реальності міфологічної картини світу. За таких умов цілком органічним продовженням є теонімічна авторська метафора "ні **Скілл**, ні **Харибд**", побудована як еліптичне речення із заперечною часткою "ні" (не хочу ані Скілл, ані Харибд):

Просто хочеться моря. Ні Скілл, ні Харибд.

І богиню із піни, невзуту (РГ, 172)

Імена двох міфічних страховиськ у формі множини символізують природні катастрофи, що загрожують сучасному людству, наприклад, у вигляді танкера, що наскочить на риф і розіллє "муари мазуту" (РГ, 172).

Сучасна людина втратила зв'язок із природою, не відчуває себе частиною світового універсуму, не розуміє таємні коди природи, приховані у міфах, тому поволі знищує сама себе: "зникаєм, як етруски і ацтеки", "Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік... жив-був народ над Прип'яттю – і зник". Ономастичним символом нашого безпорадного часу, на думку поетеси, є неслухняний хлопчик **Ікар**:

Заворожили ворони світанок –

Не сходить сонце – тільки кар та кар.

Розбившись грудьми об полустанок,

В траві лежить березовий Ікар (РГ, 155)

"Березовий Ікар" Ліни Костенко – концептуальна авторська метафора, попередження та заклик до нас згадати про забуті духовні джерела, повернути божественну гармонію природи, відчути магію поетичного слова:

Одкам'янійте, статуї античні,

Одкам'янійте і кричіть на гвалт!

В Лос-Анжелесі пальми синтетичні

Уже врастають коренем в асфальт (РГ, 187)

Вірші зі збірки "Річка Геракліта" містять, на наш погляд, дуже цікавий мовний матеріал, який вимагає подальшого більш детального дослідження, але зробимо деякі попередні висновки. Прецедентні оніми в поезії Ліни Костенко виконують важливу хронотопічну функцію – виступають у якості мовних маркерів різних епох. Власні назви набувають особливої виразності в ономастичних метафорах. Навколо фокусного імені утворюється своєрідна "рамкова конструкція", де онім може виконувати різні синтаксичні функції, наприклад, предиката: "ми – подряпані Сізіфи", прямого додатку: "ні Скілл, ні Харибд", сполучатися з узгодженим означенням: "березовий Ікар". В ономастичній метафорі відбувається екстраполяція міфологічного імені в новий семантичний простір, що підсилює емоційний ефект. Для поетичної мови Ліни Костенко властива особлива "синестезія" різностильових мовних явищ, коли поєднання начебто неможливого, підвищує образність метафори.

В статье проанализированы особенности функционирования античных теонимов как прецедентных имен в стихотворениях Лины Костенко. Имена богов и героев выступают в роли фокусных онимов в авторских ономастических метафорах.

Ключевые слова: историческая ономастика, античная мифология, теоним, прецедентное имя, метафора.

This article analyses peculiar traits of antique theonyms' functioning as precedent names in the poems of Lina Kostenko. The names of gods and heroes present themselves as focused onyms in the author's onomastic metaphors.

Key words: historical onomastics, antique mythology, precedent name, theonym, metaphor.

Література:

1. *Гаспаров Б. М.* Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Борис Михайлович Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
2. *Гудков Д. Б., Красных В. В., Захаренко И. В., Багаева Д. В.* Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков и др. // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – № 4. – С. 106–118.
3. *Дроздовський Д. І.* Хвилі Часу / Д. І. Дроздовський // Річка Геракліта. – К.: Либідь, 2011. – С. 280–323.
4. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.
5. *Костенко Л. В.* Річка Геракліта / Ліна Василівна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
6. *Костенко Л. В.* Сад нетанучих скульптур / Ліна Василівна Костенко. – К. : Радянський письменник, 1987. – 207 с.
7. *Красных В. В.* Виртуальная реальность или реальная виртуальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Диалог МГУ, 1998. – 286 с.
8. *Красных В. В.* "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
9. *Лукаш Г. П.* Процес моделювання конотативних конструкцій / Г. П. Лукаш // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Изд-во ДНУ, 2006. – С. 113–126.
10. *Отін Є. С.* Конотативна ономастична лексика / Євгеній Степанович Отін // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 47–53.
11. *Отин Е. С.* Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Москва ; Донецк : ООО "А Темп", 2006. – 243 с.
12. *Ратникова И. Э.* Ономастическая метафора в публицистике: структура и функции / Ирина Энгелевна Ратникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Rossica-38/Rossica-38_78.pdf.